

Az egyházak és az egyházpolitika Magyarországon

1945-től 1956-ig.

GERGELY JENŐ

A második világháború utáni első népszámlálás, az 1949. január eleji adatfelvétel egyben máig az utolsó olyan népszámlálás volt, ahol felmérték a népesség felekezeti hovatartozását:

Felekezet	Lélekszám	%
Latin szertartású római katolikus	6 340 424	67, 8
Görög szertartású (unitus) katolikus	248 355	2, 7
Református	2 014 707	21, 9
Evangelikus	482 152	5, 2
Izraelita	133 862	1, 5
Görögkeleti (ortodox)	36 010	0, 4
Baptista	18 874	0, 2
Unitárius	9 447	0, 1
Egyéb	7 153	0, 1
Ismeretlen	1 521	0, 0
Felekezet nélküli	12 291	0, 1
Összesen	9 204 799	100, 0

Az 1949. évi alkotmány értelmében az egyházakat elválasztották az államtól, a vallást magánügynek deklarálták, és azóta erre vonatkozó adat nem szerepelhet közokiratban. Az egyes egyházak és felekezetek közzétett adataiból és a reprezentatív felmérésekből úgy tűnik, hogy az elmúlt négy évtizedben az egyes felekezetek közötti arányok alapvetően nem változtak. Ugyanakkor az 1949 óta végbement szekularizáció – a társadalom elvallástalanodása – számszerű mérése bonyolult.

Tekintsük át röviden az egyházak jogállását. 1945 – ben alapvető változásra nem került sor, jogilag érvényben maradt az 1894 – 95. évi ún. egyházpolitikai törvényekkel a polgári korban kialakult polgári állapot.

1945 után a felekezetek közötti egyenjogúsítás felé tett fontos lépés volt az 1947:XXIII. tc. megalkotása, amely megszüntette a vallásfelekezetek megosztásának háromfázisú rendszerét. Helyébe az állam által elismert, illetve el nem ismert felekezetek státusa került. Ezzel elvileg minden olyan felekezet egyenlő lett az állam előtt, amely elismerte az állam rendjét és törvényeit. A törvény többek között felszámolta a bevett felekezetek azon előjogát, hogy egyházi adójukat közadók módjára hajthassák be, és így fontos lépés volt az anyagi egyenlősítés terén is.

Az 1945 utáni, népi demokratikusnak nevezett korszak kormányainak (1947-48-ig) a célja a szeparáció, az állam és az egyházak szétválasztása volt. Amennyiben ez egy tényleges demokráciában ment volna végbe, megfelelt volna a „szabad egyház a szabad államban” eszményének. Így nemcsak pusztán negációt jelentett volna, az elválasztás tényét és a vallás magánüggé válását, hanem a vallási közösségek, az egyházak szabad

és demokratikus körülményekhez igazodó autonómiájának a kiépítését is. Magyarországon – és a többi kelet – európai társutas országban is – a hatalom egyre nagyobb szeleteit meghódító marxista – ateista pártok azonban a szeparációt nemcsak negációként, hanem a „klerikális reakció” elleni harcként interpretálták. Az egyházakon belül

pedig – ahol ugyancsak nem beszélhetünk homogén politikai magatartásról – a múlt-hoz ragaszkodó konzervatívok, találkozó az egyház és a hit alapvető pozícióit féltő és azokért harcra is kész hívők tömegeivel, kultúraharcként értelmezték azt.

Ha tematikusan sorra vesszük azokat a változásokat, amelyek az egyházak működését korlátozták, majd később létüket is kétségbe vonták, akkor gazdasági téren elsőként az 1945. évi földreform említendő. A katolikus egyház több mint 800 000 kat. holdját kárpótlás nélkül kisajátították. (Ennek azonban csak 1/3 – ad részét, a szántót osztották szét, a többit államosították.) Az egyház az eljárás módja, a politikai szándék ellen emelt szót, nem a földreform ténye ellen. Birtokait ugyanis az egyházi szervezet és intézményeinek fenntartásához szükséges célvagyonnak tartotta, ezért igényelte a kárpótlást. A megmaradt kb. 80 000 kat. hold a plébániák, az intézmények megélhetését biztosította. A protestáns egyházakat a földreform nem érintette ilyen érzékenyen. A református egyháznak 102 000 kat. holdjából 60 000 hold az egyház tulajdonában maradt. Az evangélikus egyház birtokállománya 21 000 kat. hold volt. Ezek többsége nem haladta meg a kis – és középbirtokok mértékét, így nem kerültek kisajátításra.

Az állam „kárpótlásul” évente megszavazott államsegélyként folyósított kongruát (havi illetményt) a lelkészeknek, továbbá egyházi és iskolai segélyt az intézményeknek. (Ezek mértékét a későbbi egyezmények rögzítették.) Ettől kezdve tehát a hatalom kedvétől és a hívek adakozó készségétől függött az egyházak anyagi léte. Végül a hívekkel együtt kuláklisra kerülő egyháziak 1951 – ben lemondtak a még megmaradt földingatlanokról is. Maradt a kongrua, a létminimum alatti állami fizetés.

A másik lépés az egyházak közéleti aktivitásának szűkítése, majd teljes felszámolása volt.

A Horthy – korszakban politikailag aktív papokat részben letartóztatták, részben emigrációba kényszerítették. A főpapok közül elsőként 1945 tavaszán Túróczy Zoltán tiszai evangélikus püspököt (Nyíregyháza) tartóztatták le és börtönözték be háborús és népellenes izgatás vádjával. Már az induláskor, 1945 – ben lehetetlenné tették egy világnézeti kereszténypárt működését. A Demokrata Néppárt 1947. évi sikere , amely egy tényleges demokratikus választás esetén győzelem lett volna, sokkhatásként érte Rákosiékat, akik azután drasztikusan leszámoltak az egyházi alárendeltségtől megszabadult, a baloldal iránt nyitott kereszténydemokráciával is. Idetartozik a keresztény erkölcsi alapkommún álló egyesületek felszámolása. 1945 – ben a fasisztának minősítettek, 1946 nyarán azonban már – a kimondottan hitbuzgalmi egyesületek kivételével – mindenféle keresztény egyesületet, mozgalmat feloszlattak. 1946 nyarán Rajk László belügyminiszter – szovjet követelésre, de azt messze túlteljesítve – mintegy 170 féle katolikus szervezetet, főleg ifjúsági mozgalmat számolt fel, köztük a KALOT 631 szervezetét (amelynek a háború végén még félmillió tagja volt), a KALÁSZ 576 helyi csoportját és a legényegyletek 136 szervezetét, az egyetemisták Emericana szervezetét 10 000 taggal stb. Az ekkor még életben hagyott protestáns szervezetekre és a katolikus hitbuzgalmi egyesületekre is ez a sors várt. Bár 1948 – ban még 7522 katolikus hitbuzgalmi egyesületben 708 584 tag volt, egy – két év múlva a hatalom ezeket is betiltotta, felszámolta, halálra vagy tetszhalálra ítélte.

A harmadik nagy csapást – már a proletárdiktatúra előestéjén – az egyházak oktató – nevelő pozícióira mérte a diktatúrába torzuló hatalom. Az iskolák államosításával mérték talán a legérzékenyebb, máig ható csapást nemcsak az egyházakra, hanem az egész nemzeti kultúrára. Itt sem általában véve a szekularizációs törekvéseket kifogásolhatjuk, hanem a totális pártidiktatúra esztelen romboló dühét. A nevelés terén az ateista és az internacionalista (azaz szovjet alárendeltséget érvényesítő) pártállam iskolamonopóliuma mellett nem volt realitása sem a fakultatív hitoktatás hatékonyságának, sem a reális nemzeti tudatra, a hazafiságra nevelésnek.

Nézzük meg, miként alakult a magyar közoktatás struktúrája iskolakategóriánként és iskolafenntartókként az 1946/47 – es tanévben. Óvoda:összesen: 1246, ebből felekezeti

202 (16,2 %), katolikus:193, református 5, evangélikus 3, izraelita 1. Népiskola és általános iskola együtt: összesen: 7016, ebből felekezeti 4277

(61 %), katolikus 2858, református 1007, evangélikus 344, ortodox 15, unitárius 1, izraelita 26. Polgári iskola: összesen 354, ebből felekezeti 107 (30,2%), katolikus 86, református 14, evangélikus 1, izraelita 6. Fiú – és leánygimnázium: összesen: 173, ebből felekezeti 93 (53,7%), katolikus 48, református 24, evangélikus 11, izraelita 4. Ipari, mezőgazdasági és kereskedelmi középiskola: összesen: 129, ebből felekezeti 29

(22,4%), katolikus 22, református 4, evangélikus 2, izraelita 1. Tanító – , tanítónő – és óvónőképző intézet: Összesen: 62, ebből felekezeti 47 (75,8%), katolikus 35, református 8, evangélikus 3, izraelita 1.

Megállapítható, hogy összességükben a felekezeti iskolák abszolút többségben voltak az állami és községi fenntartású iskolákhoz képest. Joggal merül fel a kérdés, hogy ez a helyzet mennyiben felelt meg egy szekularizálódó demokratikus társadalom igényeinek, egy egészséges versenyszellem kialakulásának a közoktatásban? Ezt a kérdést a korabeli polgári baloldal is feltette, nemcsak az ateista nevelésre törekvő marxista pártok.

Az is kitűnik, hogy az egyházak alapvető és meghatározó befolyást gyakoroltak az elemi és népoktatásra, a középiskolákra és a tanítóképzésre. Ha ezekből az elemi oktatást tekintve figyelembe vesszük, hogy a tanító – és tanítónőképzés egyértelműen egyházi, azon belül szinte kizárólag katolikus kézben volt, akkor nyilvánvaló, hogy az ott diplomát kapó pedagógusok azon iskolák szellemét vitték magukkal munkahelyükre, az elemi iskolákba is.

Az iskolakérdésben ezért hatalmi kérdések munkáltak. A baloldali pártok totális állami iskolamonopóliumra való törekvése éppúgy káros volt, mint egyes egyházi vezetők „mindent vagy semmit” alapállása. Egyértelmű, hogy a demokrácia kritériumai közé tartozik az egyházak általános iskolaállítási jogának a védelme, az államtól elválasztott, de autonómiája birtokában levő egyházak iskolaállítási és fenntartási jogának a garantálása.

Alighanem napjaink számára is megszívlelendők Barankovics Istvánnak az iskolaállamosítási törvényjavaslatot elutasító végkövetkeztetései:

„A vegyes világnézetű államban a szülők természetjogának, az egyház jogának és az állam jogának egyedül az a megoldás felelhet meg, ha mindenütt és minden fokban van állami és hitvallásos iskola, az állam valamennyi világiakat nevelő iskola és nevelőintézet felett a közjával indokolható felügyeleti jogot gyakorol, a költségeket pedig a tanulók számaránya szerint viseli.”

Az iskolák államosítását az akkori hatalom – és nem csak a kommunisták – a szeparáció szükséges lépéseinek, a demokratikus átalakulás velejárójának, a triumfáló egyház (államegyház) leépítésének és hitbuzgalmi térre terelése eszközének tekintette. De valójában már ekkor is többről volt szó. Ezzel vette kezdetét a proletárdiktatúrának mondott hatalom szovjet mintából vett azon végcéljának megvalósítása, hogy belátható időn belül – mintegy húsz év alatt – felszámolják a vallásosságot és annak hordozóit, az egyházakat. Ebben a folyamatban három, egymáshoz kapcsolódó mozzanat érhető tetten: 1. az egyházak társadalmi bázisának

szétzilálása – a parasztság tsz – be kényszerítése és a kulákküldözés, a városi értelmiség korlátozása a kitelepítésekkel, az ifjúság ateista nevelése – amelyről itt nem tudunk részleteiben szólni; 2. az egyházak szeparációhoz kötött állami alárendelése az 1948. és 1950. évi egyezményekkel; és 3. az egyháziak elleni adminisztratív megtorlások, koncepciók sorozata, az „űzd el a pásztort és szétszéled a nyáj”, elvének jegyében.

1949 augusztusában a Magyar Népköztársaság alkotmánya, az 1949:XX. tc. 63. paragrafusa rendelkezett a szeparációról, de már ennek előtte, 1948 őszén „újraszabájozták” a református, az unitárius, az evangélikus és az izraelita felekezetek viszonyát az államhoz, ugyanakkor csak az 1949. évi szeparációt követően, 1950. augusztus végén került sor a katolikus egyházzal való megállapodásra. Ezeknek az egyezményeknek a törvényessége és jogi érvénye mindi is kérdéses volt, ugyanis több ponton még betűjük szerint sem felelt meg az alkotmánynak, miszerint a Magyar Népköztársaság „biztosítja az állampolgárok lelkiismereti szabadságát és a vallás szabad gyakorlásának jogát”. Az egyezmények szerepe az egyházak politikai és adminisztratív alárendelése volt.

Milyen egyházpolitikai lépések és milyen belső egyházi változások vezettek ezekhez az egyezményekhez? Az 1948-as év a magyarországi egyházak életében is a „fordulat

éve” volt. Rákosi Mátyás 1948. január 11-i beszédében bejelentette, hogy az egyházi reakcióval az év végéig végezni kell. Bár ezalatt elsősorban Mindszentyt és a katolikus egyházat értette, fenyegetése másoknak is szólt. Míg a hajthatatlan primás által vezetett katolikus egyház az éles konfrontációk felé haladt, a protestáns egyházakban az együttműködésre kész erők kerekedtek felül. Ezt megkönnyítette ezen egyházak struktúrája, tradíciók, s a bennük levő valóbandemokratikus erők illúziója az új hatalom iránt.

A református egyház zsinata már 1947 májusában elfogadott egyelvi deklarációt, amely kifejezésre juttatta az egyetértést a demokratikus átalakulással.

A Bereczky Albert vezette lelkeszcsoport és a püspökök közül elsősorban Révész Imre debreceni püspök emelte föl szavát az új rend egyházi legitimálásáért. Rákosiék azonban fejeket akartak, és így az egyébként szintén lojális Ravasz László püspöknek, az egyház nagytekintélyű vezetőjének az önkéntes félreállást kellett választani. 1948 áprilisában a Zsinati Tanács – immár Ravasz nélkül – ünnapélyes nyilatkozatban ajánlotta fel készségét az új rend társadalmi szolgálatára. Az állammal való megegyezés kimunkálójá Révész püspök volt. A zsinat felhatalmazása alapján 1948. október 7-én került sor az ekkor már szocialista állam és a református egyház közötti egyezmény aláírására. Az egyezmény relatív működési szabadságot biztosított az egyháznak a teljes politikai alárendelés ellenében.

Az evangélikus egyházban már nehezebben kerekedtek felül a megállapodást szorgalmazók, a Dezséry László és Mihályfy Ernő vezette csoport. A tárgyalások és a megállapodás fő akadályának Ordass Lajost tették meg, aki Rákosi fenyegetései ellenére sem volt hajlandó önként félreállni. Ezért 1948 nyarán letartóztatták és egy nevetséges gazdasági (valutaüzérkedési) koncepció perben elítélték. A megfélemlített és szolgálatra kész vezetők 1948. december 14-én aláírták az egyezményt, amelynek jellege megegyezett a reformátusokéval. Az egyezmények szabályozták ezen egyházak iskolaügyeit is. A református egyház 4 intézményt (Sárospatak, Debrecen, Pápa és Budapest) tartotta meg, az evangélikus két középiskolát, az izraelita felekezet egy gimnáziumot. Az ezekről való lemondás – a debreceni kivételével – az 1950-es évek elején történt meg.

1948 nyarán a katolikus egyházzal kapcsolatban is felgyorsultak az események. Az iskolaállamosítás idején kiprovokált pócspetri „rendőrgyilkosság” s a rá következő kirakatper, majd a mozgatóként feltételezett egyháziak elleni persorozat már a katolikus püspöki kar megfélemlítését, Mindszenty hercegprimás elszigetelését és letartóztatását készítette elő. 1948. november 27-én a párt vezetőségi ülésén Rákosi és Révai József már bejelentették, hogy kész a Mindszentyvel szembeni eljárás menetrendje, elérkezett eltávolításának ideje. Ugyanezt december elején Dobi István miniszterelnök kormányprogramként is megfogalmazta.

1948. december 26-án Esztergomban letartóztatták Mindszenty József bíboros hercegprimást, s vele együtt többi udvari papját. A politikai ellenfél félreállításának ilyen módszere ekkorra már bevett gyakorlattá vált. Az 1949. február elején megrendezett Mindszenty-per egyértelműen koncepció per volt. Ez a tény sem változtat azonban azon az ugyancsak történelmi igazságon, hogy Mindszenty elszánt és következetes ellenfele volt az ekkor kialakult rendszernek.

A Mindszenty-perrel az egyházpolitika új szakaszába lépett. Kezdetét vette a katolikus egyház adminisztratív korlátozása és felszámolása. A megfélemlített egyház térdre kényszerítése így is csak 1950. augusztus végén sikerült, amikor Grósz József kalocsai érsek aláírta az egyébként kánonokba ütköző megállapodást. Ebben rögzítették: annak ellenében, hogy az egyház elismeri a szocialista államot és „vívmányait”, továbbá híveit is a szocialista építésre buzdítja, saját soraiban pedig fellép az ezzel szembenállók ellen, az állam kilátásba helyezte a hívek vallásszabadságának és az egyház lelkipásztori működésének biztosítását.

Az 1950-es megállapodás megvonta a szerzetesrendek működési engedélyét (amit megelőzőtt a szerzetesek és apácák tömegeinek deportálással felérő internálása), életre hívta a papi békemozgalmat, amely az egyházon belüli szakadás lehetőségét idézte fel, s végül az egyezménnyel a szeparáció és az autonómia helyett totálisan alárendelte az egyházat az államnak, amellyel az addig soha nem látott államegyháziság igényét fogalmazta meg. Az egyház teljes adminisztratív ellenőrzését a politikai és államrendőrségi

szervek mellett elsősorban az 1951-ben felállított kormányzati szerv, az Állami Egyházi Hivatal (ÁEH) valósította meg.

Az 1950-ben korlátozott keretek között működési engedélyt kapó négy rend – bencések, piaristák, ferencesek és iskolanővérek – rendenként 2-2 gimnáziumot tarthatott meg, gimnáziumonként 2 párhuzamos osztállyal. De osztályonként csak 2 szaktanár maradhatott rendi keretekben, rendenként összesen 32 fő. Ehhez járult a rendi kormányzat és személyzet, rendenként átlag 60 fő, évente 2 novícius utánpótlással. A többi szerzetes pap közül mintegy 450 fő világi pap státusban lelkipásztori munkát végezhetett, a többinek világi foglalkozás és megélhetés után kellett néznie (vagy emigrált).

Az egyházak lelkeszi állományának és főként utánpótlásának a lehetetlenné tétele is a hatalom, az egyházpolitika eszközei közé tartozott. Az iskolaállamosítás után az egyházak kezében csak a szigorúan vett papi utánpótlást biztosító teológiai főiskolák és szemináriumok maradhattak meg, ezek is csak átmenetileg. (Az egyes történelmi egyházak felsőfokú, egyetemi szintű oktatási intézményekkel is rendelkeztek. Így a katolikus eredetű Pázmány Péter Tudományegyetemen volt a katolikus teológiai fakultás. A református teológiai kar a debreceni egyetemen, az evangélikus a pécsi egyetem keretében, de Sopronban működött. Az izraelita hittudományi akadémia önálló volt és maradt.) Ezeket a tudományegyetemi karokat 1950-ben elkülönítették az egyetemektől, önálló státusú és egyházi felügyelet alá tartozó hittudományi akadémiákat szerveztek belőlük. Ezzel kezdődött meg az egyházi tudományosság és kultúra kirekesztése a magyar tudományos közéletből.

A katolikus egyház papi és szerzetesi utánpótlásának gyökereit is ekkor metszették el. Az 1950-es évek elejéig minden egyházmegyében és rendtartományi szintű férfi szerzetesrendben működött saját teológiai főiskola, szeminárium, illetve novíciátus, évente átlag 900 növendékkel. Rákosiék itt is erőszakhoz folyamodtak. 1952-ben az egyházmegyei szemináriumok többségét megszüntették, és egyházmegye-közi jelleggel 5 helyre vonták össze.

Egyre drasztikusabb egyházüldözésbe torkolló egyházpolitikának nem egyx autonóm, de a hatalom iránt lojális egyházi struktúrára volt szüksége, hanem általában véve mindenféle egyház felszámolását akarta elérni. Ezt igazolja, hogy az együttműködésre kész protestáns egyházi vezetőket is eltávolították 1949-50-ben. Így nyugdíjazták Révész Imre püspököt, a Ravasz helyébe állt református egyházfőt, akinek helyére Bereczky Albert került. 1949-ben Péter János, a későbbi kommunista politikus lett a debreceni református püspök, a marxista Erdei Ferenc pedig a dunamelléki egyházkerület világi főgondnoka. Az evangélikus egyházban Ordass utóda a hatalmat kiszolgáló Dezséry László lett.

A protestáns egyházak hagyományos kormányzati struktúráját is részben szétrombolták az 1950-es évek elején. 1952. július 1-jén megszüntették az addigi négy evangélikus egyházkerületet (bányai, dunáninnyi, dunántúli és tiszai), és helyükbe az országot nyugat-keleti irányban kettészelő vonal mentén egy északi és egy déli egyházkerületet állítottak fel, mindkettőt budapesti központtal. Ezáltal elsősorban a dunántúli evangélikus masszív tömbjét osztották ketté, a nemkívánatos szuperintendenseket és felügyelőket „nyugdíjba” lehetett küldeni. A református egyházban az átszervezés kisebb mérvű volt. Ott az 1950-es években a tiszáninnyi egyházkerületet (Miskolc) számolták fel, később azonban visszanyerte önállóságát.

Az együtélést vállalók a katolikus egyházban sem jártak jobban. Az egyezményt aláíró Grósz József érseket 1951 májusában tartóztatták le, és júniusban egy már akkor átlátzó koncepció perben, több mint száz más személlyel együtt, súlyos börtönbüntetésre ítélték. Sok vádlottat kivégeztek, agyonverték. Grósz félreállítása, a már felszámolt szerzetesrendek vezetőinek és tagjainak – főként a jezsuitáknak és a pálosoknak – üldözése, nemegyszer fizikai likvidálása azt jelentette, hogy sem a modus vivendire hajló egyházra, sem a Mindszenty-féle hajthatatlan szembenállást követőkre nincs szükség. Ezért került Grósz érsek a vádlottak padjára, s kapta jutalmul azt, amit Mindszenty büntetésül; de ugyanúgy kapták jutalmul megegyezési és együttműködési készségükért a protestánsok ugyanazt a korlátozást és üldözést, mint a katolikusok büntetésül.

Az egyházak 1950-es évekbeli működéséről összegzésként aligha mondható el más, mint hogy megmaradásukért voltak kénytelenek küzdeni. Támaszkodhattak azonban az

üldözés alatt is erős, vagy éppen emiatt erősödő hitre és hívőkre. Az egyházpolitika primitív erőszakra támaszkodó módszerei – az egyházügyi biztosok működése, a lelkipásztorok tevékenységének és a hitoktatásnak a korlátozása, a békepapi mozgalom hívőket is taszító megnyilatkozásai – a „hallgató egyház” magatartását váltották ki. A helyzeten lényeges változást az 1953-as fordulat, a Nagy Imre-kormány hivatalbalépése sem hozott, bár néhány kirívó sérelmet orvosoltak.

1956-ban a protestáns egyházakban – azok jellegénél fogva – a politikai eseményekre gyorsan „reagáló” személycserék mentek végbe, azaz eltávolították a kompromitálódott vezetőket és a korábban törvénytelenül elmozdított és meghurcolt embereket visszavitték posztjaikra. Így reaktiválták Ravasz László és Ordass Lajos püspököket is.

A katolikus egyház felső vezetésében lényeges személyi változás nem történt, mert ott a hierarchia Rómától függ. Mindszenty bíboros 1956 október végi szabadlábra kerülése után azonnal eltávolította az egyházi tisztségekből a békepapokat. A főpapság és egyházi vezetők ekkori szereplései közül Mindszenty bíboros 1956. november 3-i rádióbeszéde a legvitatottabb. A prímás azonban nem az egyházi nagybirtokokat, hanem az egyház régi és bevált intézményeit követelte vissza, konkrétan megnevezve a sajtót és a szerzetesrendeket. A bíboros tudatosan többet foglalkozott a múlttal és a jelennel, mint a jövővel. Mindszenty nemcsak a Rákosi-korszak egyházüldözését ítélte el, hanem az 1945-1948 közötti intézkedések hatálytalanítását is kívánta. A „bukott rendszernek” nevezett Rákosi-féle uralom „örökösaitól”, Nagy Imrétől és koalíciós társaitól is elhatárolta magát és egyházát, s azok felelősségét is hangoztatta. A lezajlott eseményeket pedig nem népfelkelésnek vagy forradalomnak, hanem szovjetellenes szabadságharcnak minősítette. Menekülése az amerikai követségre és másfél évtizedes „belső emigrációja” kétségtelenül egyik tehertétele volt az akkori egyházpolitikának éppúgy, mint az egyházon belüli helyzet tisztázódásának.

(folytatjuk)